

Είναι ο «γερμανικός χαρακτήρας» η εξήγηση για το Ολοκαύτωμα;

Είναι η «γερμανικότητα» η απάντηση στην θέση ότι ο ναζισμός καταργεί την ιστορική αιτιότητα;

Παπαχρήστου Κώστας

26.11.2019, 07:35

Σε προηγούμενο σημείωμα [1] είχαμε αναφερθεί στην απουσία μίας πειστικής εξήγησης σε ό,τι αφορά τα βαθύτερα αίτια του ναζιστικού εγκλήματος του **Ολοκαυτώματος**. Εξίσου μυστηριώδης (στο όριο του μεταφυσικού) είναι ο **δαιμονικός τρόπος** με τον οποίο ένας και μόνο «άνθρωπος» κατόρθωσε να ενορχηστρώσει το έγκλημα αυτό, οδηγώντας έναν λαό με μεγάλη πολιτιστική

παράδοση στην – άμεση ή έμμεση – συνενοχή στη δολοφονία έξι εκατομμυρίων αθώων.

Κατά μία άποψη (βλ., π.χ., εκείνη του **Ron Rosenbaum** [2]) αυτή η έλλειψη μονοσήμαντης ιστορικής ερμηνευτικής δυνατότητας οφείλεται στο ότι δεν έχουμε πλέον στη διάθεσή μας κρίσιμα ιστορικά ντοκουμέντα τα οποία έχουν τυχαία χαθεί ή σκόπιμα καταστραφεί.

Μία **εναλλακτική εκδοχή** την οποία διατυπώσαμε [1] και η οποία ίσως φαντάζει αιρετική και ανορθόδοξη, είναι η ακόλουθη: Η απροσδιοριστία είναι **εγγενής ιδιότητα** στο φαινόμενο «Χίτλερ» και δεν οφείλεται σε συγκυριακές καταστάσεις που οδήγησαν σε απώλεια ιστορικών αποδεικτικών στοιχείων. Δανειζόμενοι ιδέες από τις φυσικές επιστήμες θα λέγαμε ότι, αν θεωρήσουμε πως η κβαντική θεωρία καταργεί τον ντετερμινισμό (αιτιοκρατία) στη Φυσική, με ανάλογο τρόπο **ο Χίτλερ καταργεί τον ντετερμινισμό στην Ιστορία!**

Ψήφος αποδήμων : Ποια είναι η άποψη των Ελλήνων της Βρετανίας

Αν η πιο πάνω εκδοχή έχει πραγματική βάση, ο Χίτλερ αποτελεί ίσως μία πεπερασμένη μεταφυσική παρέκβαση της Ιστορίας, στη διάρκεια της οποίας **καταπαύει ο μηχανισμός της ιστορικής αιτιότητας** έτσι ώστε οποιαδήποτε λογική σύνδεση του αποτελέσματος (Ολοκαύτωμα) με το αίτιο που το προκάλεσε να είναι **καταρχήν αδύνατη**. Το πρόβλημα, λοιπόν, δεν είναι ότι μας λείπουν τα στοιχεία πληροφορίας που απαιτούνται για να ερμηνεύσουμε τον Χίτλερ αλλά ότι ο ίδιος ο Χίτλερ είναι **εξ ορισμού μη ερμηνεύσιμος**.

Η απροσδιοριστία στο ζήτημα του Ολοκαυτώματος αφορά κυρίως δύο ερωτήματα:

1. Ποια ήταν τα **αληθινά κίνητρα** πίσω από το μαζικό έγκλημα;
2. Πώς ένας παράφρων πολιτικός **κατόρθωσε να χειραγωγήσει** ένα μεγάλο έθνος σπρώχνοντάς το στη διάπραξη του εγκλήματος – ή, έστω, την ανοχή σε αυτό;

Ακόμα κι αν υιοθετήσουμε την ορθολογική άποψη του Rosenbaum [2] η απάντηση στο πρώτο ερώτημα είναι πλέον **αδύνατη**. Σε ό,τι αφορά το δεύτερο ερώτημα, υπάρχουν δύο σκέλη που πρέπει να διερευνηθούν: (α) Η ενδεχόμενα **δαιμονική φύση** του Χίτλερ που κατόρθωσε να «υπνωτίσει» έναν ολόκληρο λαό. (β) Τα **ιδιαίτερα χαρακτηριστικά** αυτού του λαού, τα οποία αξιοποίησε ο Χίτλερ για να φέρει σε πέρας το δολοφονικό έργο του.

Στο ερώτημα (α) δεν είναι, ασφαλώς, δυνατό να απαντήσουμε αντικειμενικά (παρακάμπτοντας προσωπολατρικές περιγραφές απλοϊκών ανθρώπων που γνώρισαν τον Χίτλερ από κοντά). Θα

επικεντρωθούμε, λοιπόν, στο ερώτημα (β): υπάρχει μήπως ένα υποκρυπτόμενο νοσηρό στοιχείο **στον ίδιο τον γερμανικό χαρακτήρα**, το οποίο θα μπορούσε υπό προϋποθέσεις να οδηγήσει ακόμα και στο μαζικό έγκλημα; Με άλλα λόγια, είναι οι **εγγενείς χαρακτήρες** των λαών που καθορίζουν την ιστορική τους συμπεριφορά, ή μήπως, αντίθετα, είναι οι **ιστορικές συνθήκες** που διαμορφώνουν συγκυριακά τους εθνικούς χαρακτήρες;

Η δαιμονοποίηση της «γερμανικότητας» δεν είναι πρόσφατη εφεύρεση κάποιων ελληνικών «αντιμνημονιακών» κύκλων. Ακόμα και διδακτορικές διατριβές έχουν εκπονηθεί, οι οποίες υποστηρίζουν αυτήν ακριβώς την ιδέα. Χαρακτηριστική περίπτωση, ένα σχετικά πρόσφατο βιβλίο του Αμερικανού ιστορικού **Daniel Jonah Goldhagen** [3]. Σε αυτό ο συγγραφέας, εκλαϊκεύοντας και επεκτείνοντας την διδακτορική του διατριβή στο Harvard, αποδίδει τη φρίκη του Ολοκαυτώματος στην «εγγενώς δαιμονική» φύση των Γερμανών, υποβαθμίζοντας – έως εξαφανίζοντας – την ιστορική ιδιαιτερότητα του ναζισμού αλλά και την ευθύνη του ίδιου του Χίτλερ (κατά τη γνωστή ρήση, «αν δεν υπήρχε ο Χίτλερ για να ξεκινήσει το Ολοκαύτωμα, οι Γερμανοί θα τον είχαν εφεύρει!»). Τα εγκλήματα του Ολοκαυτώματος, υποστηρίζει ο Goldhagen, τα διέπραξαν **αυτόβουλα** «συνηθισμένοι Γερμανοί», όχι απαραίτητα φανατικοί ναζί. Και όχι γιατί τους το επέβαλε (ή έστω το υπέβαλε) η ηγεσία τους, αλλά απλά γιατί τους το **επέτρεψε!**

Το βιβλίο αυτό συνάντησε πολλές αντιδράσεις, ιδιαίτερα μάλιστα από σημαίνοντες Εβραίους μελετητές του Ολοκαυτώματος. Διαβάζοντάς το, όντως αποκομίζει κάποιος την εικόνα μίας δύσκολα αποκρυπτόμενης **εμπάθειας** και μιας ιδεολογικής **μονομέρειας** που υπονομεύει, τελικά, την ίδια την επιστημονική αξιοπιστία του έργου. Η μορφή του Χίτλερ δύσκολα μπορεί να αγνοηθεί σε οποιαδήποτε σοβαρή ιστορική ανάλυση, όπως επίσης δεν πρέπει να παραβλέπονται οι ιστορικές συγκυρίες της εποχής μετά το τέλος του καταστροφικού, για τη Γερμανία, Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, με οδυνηρό επακόλουθο μία ταπεινωτική συνθήκη ειρήνης.

Μία κριτική εξέταση της ιστορικής ερμηνείας του Goldhagen προϋποθέτει απάντηση σε ένα θεμελιώδες γενικό ερώτημα: Είναι δυνατόν, κάτω **απόιδιάζουσες συνθήκες**, μία κοινωνική ομάδα (π.χ., ένας λαός, ή ακόμα και ένα μικρό σύνολο ανθρώπων με αίσθηση κοινού προορισμού) να **χειραγωγηθεί** από ένα σύστημα εξουσίας έτσι ώστε να αναδείξει **ακραίες συμπεριφορές** οι οποίες δεν θα υφίσταντο έξω από τις συνθήκες αυτές;

Αν η απάντηση στο ερώτημα είναι θετική, τότε το Ολοκαύτωμα δεν αποτελεί αυστηρά γερμανική «πατέντα». Θα μπορούσε, θεωρητικά, να είχε συμβεί οποτεδήποτε και οπουδήποτε, κάτω από ανάλογες ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες. Ας μην ξεχνούμε, άλλωστε, ότι ο (συχνά βίαιος) αντισημιτισμός είχε κάνει την εμφάνισή του τόσο στη **Γαλλία** όσο και στη **Ρωσία**, προτού πάρει την ακραία, δολοφονική μορφή του στη ναζιστική Γερμανία.

Ένα πείραμα που θα μπορούσε να ρίξει κάποιο φως στο παραπάνω ερώτημα (αν και δεν γνωρίζω αν τα αποτελέσματά του χρησιμοποιήθηκαν ποτέ για την ερμηνεία του Ολοκαυτώματος) έλαβε χώρα στο **Πανεπιστήμιο του Stanford** των ΗΠΑ, στο διάστημα από 14 έως 20 Αυγούστου του 1971, κάτω από την κεντρική επίβλεψη του καθηγητή ψυχολογίας **Philip Zimbardo**. Εικοσιτέσσερις φοιτητές επιλέχθηκαν για να παίξουν τους ρόλους **φυλακισμένων** και **δεσμοφυλάκων** σε μία υποτιθέμενη φυλακή που είχε δημιουργηθεί για τους σκοπούς του πειράματος. Η κατανομή των ρόλων (12 φυλακισμένοι και ισάριθμοι φρουροί) έγινε με **κλήρωση**, και οι συνολικά 24 που επελέγησαν για το πείραμα ικανοποιούσαν, στον μέγιστο βαθμό, κριτήρια ψυχικής ισορροπίας και ομαλότητας χαρακτήρα. Ο Zimbardo πήρε τον ρόλο του επιστάτη της φυλακής, φροντίζοντας με κάθε τρόπο να μεγιστοποιεί τα αισθήματα σύγχυσης και απώλειας προσωπικότητας των συμμετεχόντων.

Τα αποτελέσματα του πειράματος εξέπληξαν και τον ίδιο τον Zimbardo! Τα μέλη και των δύο ομάδων (φυλακισμένοι και δεσμοφύλακες) πήραν τόσο σοβαρά τους ρόλους τους ώστε κατέληξαν **να ταυτιστούν** με αυτούς. Οι φρουροί ανέπτυξαν **αυταρχικές** έως και **σαδιστικές** συμπεριφορές, και έφτασαν στο σημείο να υποβάλουν μερικούς από τους κρατούμενους σε ιδιαίτερα **σκληρά ψυχολογικά βασανιστήρια**. Πολλοί κρατούμενοι αποδέχθηκαν παθητικά την ψυχολογική βία και, κατ' απαίτηση των φρουρών, **συνεργάστηκαν πρόθυμα** σε κακομεταχειρίσεις συγκρατουμένων τους. Οι καταστάσεις αυτές, ασφαλώς, θυμίζουν έντονα εκείνες στα γκέτο, τους σιδηροδρομικούς σταθμούς μεταφοράς και τα στρατόπεδα συγκεντρώσεως την περίοδο του ναζισμού.

Το πείραμα δεν άφησε ανεπηρέαστο ούτε τον ίδιο τον Zimbardo που επέδειξε μεγάλο ζήλο στον ρόλο του ως επιστάτη, επιτρέποντας και ενθαρρύνοντας την συνέχιση της βίας. Δύο από τους «κρατούμενους» δεν άντεξαν και αποχώρησαν νωρίς από το πείραμα, το οποίο τελικά διακόπηκε μόλις **έξι μέρες** μετά την έναρξή του.

Το εντυπωσιακό είναι πως, σε κινηματογραφημένες συνεντεύξεις τους αρκετό καιρό μετά, οι «φρουροί» εξομολογήθηκαν ότι, κοιτάζοντας πίσω σ' εκείνες τις μέρες, δύσκολα μπορούσαν να **αναγνωρίσουν** τον εαυτό τους, να εξηγήσουν πώς μερικά «καλά παιδιά» είχαν μετατραπεί σε **βάρβαρους δεσμοφύλακες!** Ας δούμε μερικά αποσπάσματα από τις εξομολογήσεις δύο πρώην «φρουρών», καθώς και κάποια από τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε ο Zimbardo:

Φρουρός 1: «Αληθινά, δεν πίστευα ποτέ ότι θα ήμουν ικανός να επιδείξω τέτοια συμπεριφορά. Εξεπλάγην κι εγώ ο ίδιος απ' όσα έκανα. Και, ενώ τα έκανα, δεν ένιωθα καθόλου μετανιωμένος, δεν είχα ενοχές... Μόνο μετά άρχισα να συνειδητοποιώ τι είχε συμβεί.»

Φρουρός 2: «Άρχισα να νιώθω πως έχανα την ταυτότητά μου, να ξεχνώ πως συμμετείχα σε ένα πείραμα, σε μια απλή προσομοίωση της πραγματικότητας. Φοράς μια στολή, σου δίνουν ένα ρόλο

και σου λένε: 'Η δουλειά σου είναι να κρατάς αυτούς τους ανθρώπους σε τάξη.' Κι εσύ μπαίνεις στ' αλήθεια στο πετσί του ρόλου από τη στιγμή που φοράς τη στολή και τα μαύρα γυαλιά, που κρατάς το ραβδί... Αυτό είναι το κοστουμί σου. Και πρέπει να ενεργείς ανάλογα όταν το φοράς.»

Zimbardo: «Το περισσότερο κακό στον κόσμο δεν προέρχεται από ταπεινά ένστικτα αλλά επειδή κάποιος σου υποβάλλει την ιδέα: 'Ακολούθα το πρόγραμμα', 'γίνε ομαδικός'... Όταν κάποιος πει: 'δεν είμαι υπεύθυνος', 'δεν είμαι υπόλογος', 'είναι ο ρόλος που μου ανέθεσαν', κλπ, επιτρέπει στον εαυτό του να κάνει πράγματα που ποτέ δεν θα έπραττε υπό κανονικές συνθήκες. (...) Ένας τρόπος να ερμηνεύσουμε το πείραμα είναι ότι, βάλαμε καλούς ανθρώπους σε ένα κακό περιβάλλον και είδαμε ποιος κέρδισε. Το λυπηρό μήνυμα εδώ είναι ότι το διαβολικό αυτό μέρος κυριάρχησε πάνω στους καλούς ανθρώπους!»

Είναι ικανό από μόνο του το «**πείραμα του Stanford**» να καταρρίψει την θεωρία του Goldhagen για το Ολοκαύτωμα και την υποτιθέμενη μοναδικότητα της «δαιμονικής φύσης» των Γερμανών; Ασφαλώς όχι! Εν τούτοις, το πείραμα αποκαλύπτει πτυχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς κάτω από (τεχνητές, εν προκειμένω) συνθήκες οι οποίες θα μπορούσαν, σε κάποιο βαθμό, να παραπέμπουν στα χρόνια της κυριαρχικής επίδρασης του ναζισμού πάνω στην γερμανική συλλογική συνείδηση. Ως εκ τούτου, τα συμπεράσματα του πειράματος **δεν θα πρέπει να αγνοηθούν** από τους αντικειμενικούς μελετητές εκείνης της πιο βάρβαρης περιόδου της παγκόσμιας Ιστορίας.

Βέβαια, το να δίνει κάποιος ιστορικές ερμηνείες αναζητώντας πιθανές αιτιότητες πίσω από τα φρικτά εγκλήματα του ναζισμού ουδόλως μετριάζει τις ενοχές των Γερμανών. Το πείραμα του Stanford, όπως και η ίδια η ναζιστική περίοδος στη Γερμανία, έδειξαν ότι το κακό που **ενυπάρχει σε λανθάνουσα μορφή** στον άνθρωπο μπορεί να βγει στην επιφάνεια κάτω από κατάλληλες συνθήκες. Οι συνθήκες, όμως, απλά **αναδεικνύουν** το κακό, δεν το δημιουργούν!

Τελικά, επιδέχεται ο ναζισμός **αιτιοκρατική ερμηνεία**; Θα μείνουμε πιστοί στην αντισυμβατική θέση μας ότι η απάντηση στο ερώτημα είναι **αρνητική**. Ίσως γιατί μία ιστορική εκλογίκευση του ναζισμού θα τον τοποθετούσε εξ ορισμού σε **ανθρώπινα μέτρα**. Και τίποτα το ανθρώπινο δεν θα μπορούσαμε να διακρίνουμε στην ελεεινότερη εκείνη σελίδα της παγκόσμιας Ιστορίας...

Αναφορές:

[1] Κ. Παπαχρήστου, [Η εγγενής απροσδιοριστία στο φαινόμενο Χίτλερ](#)

[2] R. Rosenbaum, *Explaining Hitler* (Da Capo, 2014). Ελληνικός τίτλος: *Ερμηνεύοντας τον Χίτλερ*.

[3] D.J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners* (Knopf, 2007). Ελληνικός τίτλος: *Πρόθυμοι δήμιοι: Οι εκτελεστές του Χίτλερ*.

* Ο Δρ. Κ. Παπαχρήστου είναι μέλος ΔΕΠ στον Τομέα Φυσικών Επιστημών της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων.